

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of TafsİR Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2021 (Nisan/April)

Bir Tefsir Kaynağı Olarak İbn Hibbân'ın *es-Sİretü'n-Nebeviyyesi*
as-Sİretu'n-Nebeviyye of Ibn Hibbân's as Source of Exegesis

Gökhan ATMACA

Doç. Dr., Öğr. Üyesi Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı

Associate professor, Sakarya University, Faculty of Theology,
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Sakarya, Turkey

g atmaca@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8672-3810>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 06/12/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 09/03/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2021

Atıf / Citation: Atmaca, Gökhan. “Bir Tefsir Kaynağı Olarak İbn Hibbân'ın *es-Sİretü'n-Nebeviyyesi*”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* (Nisan/April 2021), 160-178.
<https://doi.org/10.31121/tader.836751>

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of TafsİR Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Kur'an'ın anlaşılmasında ilk muhatapların Kur'an'la olan irtibatları yegânedir. Bu yönüyle sonraki nesilleri, bu ilk nesle ve nüzûl ortamına ulaştıran her bir eser özünde tefsir ya da türevi bir hüviyete sahip olmasa bile değerlidir. İşte bu noktada siyer kaynakları ya da ilk dönem Kur'an'ın muhataplarının sîretlerini ihtiva eden kaynaklar tefsir ilmi açısından kıymetli olmaktadır. Bu çerçevede önemli kaynaklardan biri de İbn Hibbân'ın *es-Sîretü'n-Nebevîyye ve Abbâru'l-Hulefâ* adlı eseridir. İbn Hibbân'ın vefatının hicrî 354 olduğu -ilk dönemlerde tefsir telif eden müfessirlerle aynı dönemde yaşadığı- da dikkate alındığında eserinin Kur'an'ı anlamada kaynak olabileceği gerçeği yadsınamaz. Söz konusu saikle bu araştırmada, İbn Hibbân'ın *es-Sîretü'n-Nebevîyye*'si tefsir ilmi açısından incelenmiştir. İbn Hibbân, yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden olup meşhur eserlerinden *es-Sîretü'n-Nebevîyye* erken dönem kaynaklarındandır. *es-Sîretü'n-Nebevîyye* her ne kadar biyografik bir eser olsa da içerisinde yer alan haberlerin bir kısmının Kur'an ve tefsirle ilgili olması, onu tefsir açısından da önemli kılmaktadır. Çalışmamızda *-es-Sîretü'n-Nebevîyye'nin* küçük hacmine rağmen- söz konusu eserde Kur'an'ın anlaşılmasına dönük bilgilerin yer aldığı görülmüştür. İbn Hibbân eserinde ana tema olarak Hz. Peygamber'in yaşantısını konu edindiği için kronolojik bir sıra takip etmiştir. Dolayısıyla Resûlullah'ın ilk vahy tecrübesi ve buna dönük yaşantıları kitapta ele alınmıştır. Eserde zaman zaman çeşitli ayetlere atıflar bulunmaktadır. Böylece ayetlerin mekkî ya da medenî oluşları, müphemleri, sebab-i nüzûlleri ya da yorumları konu edinilmiştir. Bu husus eseri tefsir ilmi açısından ele alıp incelemeye müsait hale getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Nüzûl, Sîret, İbn Hibbân.

Abstract

The first addressees of the Quran are important to us. Because they lived when the Quran was sent down. These people knew the meaning of the verses. Because they were Arabs. They knew Arab culture and customs. Therefore, they understood God's purpose. For this reason, we must know the meanings they give to the verses. For this, we must read the works that describe them. If we know the life of the Prophet's friends, we can understand the Quran more accurately. In this case, the books telling about the Prophet's friends are important. We must reveal the information written in these books. The names of the books that describe these are Sîret and Siyer. One of the Siyer books is Ibn Hibbân's (d. 354/965) *as-Sîretü'n-Nebevîyye ve Abbâru'l-Hulefâ*. Important interpreters were alive at the time when Ibn Hibban lived. So he lived with them (interpreters) at the same time. For this reason, his book is important. For this reason, we examined Ibn Hibbân's book. We searched the commentary information in Ibn Hibbân's book. Although this book is a biography work, some of the information in it is related to the Qur'an and tafsir. This is very important. In other words, the book is important for the tafsir. Despite the small volume of this book, there is information about the Quran exegesis in it. Because in the book, the life of the prophet is written. There are verses of the Qur'an in the book. Ibn Hibban's book contains the time and places where some verses were revealed. Some incomprehensible verses are explained in the book. The environment in which the verses were revealed is described in the book. Thus, the reasons of the verses are understood. There are interpretations of the verses in the book. For all these reasons, the book is important for the science of tafsir.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Nuzul, Siret, Ibn Hibban.

Giriş

Kur'an belli bir zaman aralığında belli bir coğrafyaya nâzil olmuştur. Söz konusu aralık ortalama 23 yıl sürmüş olup, bahse konu olan coğrafya ise Arap yarımadasıdır. Dolayısıyla Kur'an'ın nüzûlü ekseriyetle hitap-muhatap ekseninde cereyan etmiştir. Bu durum Kur'an'ın anlaşılmasında muhatapları ve söz konusu zaman diliminde yaşananların bilinmesini lüzumlu kılmaktadır. Sebeb-i nüzûl olarak ifade edilen bahis, bu noktada önemli bir rol üstlenmektedir. Ancak o da nüzûl ortamı

mefhumu ile -asında- tamam olmaktadır. Kur'an'ın anlaşılmasında dış bağlam olarak ifade edebileceğimiz bu enstrümanların çok yönlü araştırılması ve anlamla buluşturulması murâd-ı ilahinin tespitinde önemi haizdir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Kur'an'la buluşan nesiller onu doğru anlayabilmek için tüm bu unsurlara ulaşmanın yollarını aramışlardır. Elbette bu, ilk devirlerden itibaren kaleme alınan eserler vasıtasıyla gerçekleşebilmiştir. Bu noktada mecâzu'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, irâbü'l-Kur'ân, lügatler gibi daha çok nüzûl coğrafyası Arap dilini muhafaza ve tespite dönük eserler dikkat çekmektedir. Yine telif edilen tefsirler ve ulûmü'l-Kur'ân sahasında yazılan her bir eser, Kur'an'ın anlaşılmasında yol ve yöntem göstermesiyle güncelliklerini korumuşlardır. Esasında dini ilimlerin tamamı Kur'an'ı anlamaya matuf olduğu için bu sahada yazılan her bir eserin kıymeti büyüktür.

Hiç şüphesiz Kur'an'ın anlaşılmasında ilk muhatapların Kur'an'la olan irtibatları kendine özgüdür. Bu yönüyle sonraki nesilleri, bu ilk nesle ve nüzûl ortamına ulaştıran her bir eser özünde tefsir ya da türevi bir hüviyete sahip olmasa bile değerlidir. İşte bu noktada siyer ya da ilk dönem Kur'an'ın muhataplarının sîretlerini ihtiva eden her bir kaynak tefsir ilmi açısından kıymetli olmaktadır. Bu çerçevede önemli kaynaklardan biri de İbn Hibbân'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Abbâru'l-Hulefâ* adlı eseridir. İbn Hibbân'ın vefatının h. 354 olduğu -ilk dönemlerde tefsir telif eden müfessirlerle aynı dönemde yaşadığı- da dikkate alındığında eserinin Kur'an'ı anlama noktasında kaynak olabileceği gerçeği yadsınamaz. Bu tür eserler özünde daha çok bir tarih kitabı hüviyetinde olmaları yönüyle müstakil bir tefsirde ya da ulûmü'l-Kur'an eserinde yer alan genişlikte malumata -bu kaynaklarda- rastlamayı ummak doğru olmayacaktır. Ancak burada azlık ya da çokluktan ziyade tek bir rivayet ya da Kur'an'ı anlamaya dönük en küçük bilgi dahi kıymetli olmaktadır. Bu yönüyle İbn Hibbân'ın eserinde tefsir açısından çok yönlü ve geniş bilgiler bulunmayabilir. Bununla birlikte söz konusu eserde tefsir ilmi açısından önemli olan bilgilerin ilim dünyasına kazandırılmasını ve araştırmacıların ilgilerinin bu tür eserlere yönlendirilmesini kıymetli bulmaktayız. Dolayısıyla bu çalışmamızda İbn Hibbân'ın *Sîretü'n-Nebeviyye*'si tümüyle incelenerek tefsir ilmi açısından tahlili yapılacaktır. Çalışma boyunca *Sîretü'n-Nebeviyye* baştan sona taranarak tefsir açısından önemli bulunan malumat tespit edilecektir. Daha sonra söz konusu malumat tefsir disiplini çerçevesinde ele alınacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Hibbân'ın anılan eserini tefsir ilmi açısından inceleyen bir araştırma, makale ya da başka bir yayın bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışmamız bu boşluğu -bir yönüyle- doldurmayı amaçlamaktadır.

1. İbn Hibbân ve *es-Sîretü'n-Nebeviyye'si*

Müellifin tam adı Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî'dir (öl. 354/965). 277'de (890) bugünkü Afganistan'ın Sicistân bölgesinde yer alan fakat bugün harabe kalıntıları bulunan Büst'te doğmuştur. Arap kabilelerinden Temîm'e mensup olduğu için Temîmî nisbesiyle de anılır. Tahsil hayatına Büst ve çevresinde başlamıştır. Yirmi üç yaşlarındayken Taşkent'teki İsbîcâb'dan başlayarak Horasan, Mâverâünnehir, Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve İskenderiye'ye kadar uzanan bir ilmi seyahat gerçekleştirmiştir. Başta hadis olmak üzere fıkıh, Arap dili, kelâm, felsefe, tıp gibi alanlarda birçok âlimden faydalanmıştır. Basra'da en yaşlı hocası muhaddis, edip ve tarihçi Ebû Halîfe Fazl b. Hubâb el-Cumahî ile Zekeriyâ es-Sâcî, Mısır'da Nesâî, Musul'da Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Nesâ'da Hasan b. Süfyân, Harran'da Ebû Arûbe, Buhara'da Büceyrî gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir. Nîşâbur'da kendisinden hadis ve fıkıh dersleri aldığı İbn Huzeyme'nin metodunu benimsemiştir. Dârekutnî, Ebû Abdullah b. Mende, Hâkim en-Nîsâbûrî gibi âlimler onun başlıca talebeleri arasındadır.

Daha çok telif eserleriyle tanınan İbn Hibbân'ı dönemin iktidarını ellerinde bulunduran Sâmânoğulları emîrleri Semerkant, Nesâ ve daha başka yerlere kadı tayin etmişlerdir. Sâmânî Emîri Ebû'l-Muzaffer, Semerkant'ta hadis talebeleri için İbn Hibbân'ın adına bir suffe yaptırmış, İbn Hibbân da burada 330 (941-42) yılına kadar hadis ve fıkıh okutmuştur. 334 (945-46) ve 337'de (948-49) Nîşâbur'da imlâ meclisleri kurarak hadis dersleri vermiş, kendi adına yaptırılan hankahta bazı eserlerini yazdırmıştır. Kaynaklarda "hadis hâfızı, Horasan'ın hadis şeyhi" gibi ifadelerle anılan ve hadislerin sıhhatini belirleme, hadis râvilerini cerh ve ta'dîl etme konularındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.¹ Birçok eseri bulunan İbn Hibbân'ın bir tefsir yazdığı da ifade edilmiştir. Cerrahoğlu'nun verdiği bilgilere göre bu tefsirin bir kısmı (Zümer sûresinden Nas sûresine kadar) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.² Ancak bu konuyu araştıran Sönmez ve Yaka'ya göre bu bilgi bir yanlışlıktan ibarettir ve söz konusu nüsha Semerkandî'ye ait olan *Babru'l-ulûm* adlı tefsirdir.³

Şüphesiz İbn Hibbân'ın kıymetli eserlerinden biri *es-Sîretü'n-Nebeviyye'dir*. Sîret sözlükte "davranış, hâl, yol, âdet, bir kimsenin ahlâkı, seciyesi ve hayat hikâyesi" gibi anlamlara gelmekte

¹ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1999), 20/63; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1980), 2/208-209; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Dâru Hicr, 1997), 1/281.

² İsmail Cerrahoğlu, "İbn Hibbân ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (1973), 51-52.

³ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hibbân ve Ona İsnad Edilen Tefsir", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 99-100; Eyüp Yaka, "İbn Hibbân ve Ona İzafe Edilen Tefsir", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 151-152.

olup çoğulu siyerdir. Sîret ve siyer Hz. Peygamber'in hayatı, onun hayatını konu edinen bilim dalı ve bu dalda yazılan eserler için kullanılmıştır. Fakat zamanla siyer yalnızca Hz. Peygamber'in hayatı için kullanılan bir terim haline gelmiş, sîret ise başka şahsiyetlerin hayatlarını anlatan kitapların adlarında yer almıştır.⁴ Sîretü'n-Nebî türünden eserler çoğunlukla Hz. Peygamber'in soyu ve doğumundan başlayarak onun nübüvvet öncesi hayatı, nübüvvetle birlikte tevhid mücadelesi, seriyye ve gazveleri, aile hayatı, ümmetini teşkili, Medine İslam devletini kurması ve devlet idaresindeki siyasetini ele almıştır. Bu bakımdan İslam tarihinin başlangıcını ve en önemli safhasını teşkil eder.⁵ Özellikle Kur'an-ı Kerim'de sîretü'n-nebî ilminin ilgi alanına giren ayetlerin sayısı oldukça fazladır. Bu ayetlerin önemli bir kısmı çeşitli yönlerden tefsire muhtaçtır. Söz konusu ayetlerin tefsirinde başvurulması gereken kaynaklardan biri, hiç şüphesiz aynı sahada Kur'an'dan daha geniş bilgi ihtiva eden hadis eserleridir. Bu eserlerdeki sahih rivayetler, ilgili ayetlerin büyük bir kısmının tefsirinde, maksada ulaşmayı sağlamaktadır. Ancak bazen hadis kaynaklarındaki bilgiler de ilgili ayetlerin tamamını tefsire yetmemekte, dolayısıyla müfessirlerin başka bilgi kaynaklarına başvurması zaruri hale gelmektedir. Bu çerçevede müfessirler için önem arz eden bu bilgi kaynaklarından biri hiç şüphesiz siyer kitaplarıdır. Nitekim müfessirler, bu konulardaki meselelerin önemli bir kısmını siyer kaynaklarına başvurarak çözmeye çalışmışlardır.⁶

İşte bu yönüyle Tefsir ilmi açısından değerli bulduğumuz *es-Sîretü'n-Nebeviyye* Hz. Peygamber'in ve halifelerin hayatını esas alan nispeten küçük hacimli bir eserdir. Eserde Resûlullah'ın hayatı kronolojik bir biçimde sunulmaktadır. Bu çerçevede eserde Hz. Peygamber'in doğumu, nübüvvetine kadar geçen sürede yaşantıları, vahyin başlangıcı, Mekke yılları, hicret, Medine yılları ve dolayısıyla gazve ve seriyyeleri, vefatı ve ailesi ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra Hz. Ebu Bekir'den başlayarak halifelerin hüküm sürdüğü zaman dilimindeki yaşantılardan kısaca bahsedilmektedir. Eser, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi ihtiva ettiği için Kur'an'a ve tefsire dair bilgileri içermektedir. Dolayısıyla bu çalışmamızda söz konusu malumatı tespit edeceğiz ve bir kısmını değerlendirmeye tabi tutacağız.

⁴ Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğâzi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319.

⁵ İsmail Yiğit, "Kur'an ve Sîretü'n-Nebî", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Step Ajans, 2001), 91.

⁶ Yiğit, "Kur'an ve Sîretü'n-Nebî", 96.

2. *es-Sîretü'n-Nebeviyye'*de Kur'an'ın Nüzûlüne Dönük Bilgiler

Vahiy sözlükte “hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Terim olarak vahiy, Allah'ın, peygamberleri vasıtasıyla insanlara mesajını iletmesi şeklinde tarif edilmiştir.⁸ Vahiy kelimesi Kur'an'da yetmişden fazla yerde kullanılmıştır. Buralarda vahyin Allah tarafından (Hûd 11/36) melekler vasıtasıyla nakledildiğine (en-Nahl 16/2; el-Mürselât 77/5), gönderiliş çeşitlerine (eş-Şûrâ 42/51), ağırlığına (el-Müzzemmil 73/5) ve diğer bazı özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Allah'ın vahyetmesi ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Âdem'le başlamış, gönderilen diğer peygamberlerle devam etmiş (Âl-i İmrân 2/33-34, 184; Yûnus 10/94) ve Hz. Muhammed'le son bulmuştur (el-Ahzâb 33/40). Allah, elçilerine çeşitli yollarla vahyetmiştir.⁹

2. 1. Vahyin Başlangıcı, Resûlullâh'a Tesiri ve Kitabeti

Kur'an tarihi açısından en önemli hadiselerden biri hiç kuşkusuz vahyin başlangıcıdır. Bu minvalde tefsir ilmi çerçevesinde yazılan eserler özellikle vahy ile ilgili mevzuların geçtiği yerlerde bu konuya değinmeye ihtimam gösterirler. *Sîret'*te de bu konuda önemli bilgileri ihtiva eden rivayetlere yer verildiğini görürüz. Mesela Hz. Aîşe'den gelen rivayet bu türdendir. Vahyin ilk başlangıcının Resûlullâh'ın uykuda gördüğü rüyalarla başladığı ve bu rüyaların doğru çıktığını haber veren nakle, İbn Hibbân yer vermiştir. Söz konusu rivayet Hz. Peygamber'in Hira'da uzlete çekilmesinden meleğin kendisine gelişine kadar ve o esnada yaşananlar hakkında bilgiler içermektedir. Buna göre meleğin Resûlullâh'ı sıkması ve okumasını istemesi, nihayetinde Cebrail'in (a.s.) Alak sûresinin ilk beş ayetini okumasıyla hadisenin tamamlandığı bilgileri *Sîret'*te yer almaktadır. Bu hadise sonrasında Resûlullâh'ın kapıldığı korku ve Hz. Hatice ile aralarında yaşadıkları diyalog, Varaka b. Nevfel'e durumu arz edişleri anlatılmıştır. Akabinde vahyin kesintiye uğramasıyla Hz. Peygamber'in yaşadığı hüznün ve rivayet doğrusu, kendisini birçok kez dağ başlarından aşağıya atma fikriyle baş başa bulunduğu, Cebrail'in (a.s.) “Muhammed! Sen gerçekten Allah'ın elçisisin” nidasıyla sükûn bulduğu aktarılmıştır.¹⁰ Söz konusu rivayet, hakkında çokça tartışılan kimi konulara da ışık tutması yönüyle önemlidir. Mesela ilk nâzil olan Kur'an ayetlerinin neler olduğu hususunda burada nakledilenler kıymetlidir. Nitekim genel kabul, nâzil olan ilk ayetlerin rivayette zikredilenler olduğu yönünde olsa

⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Maârif), “vhy”, 51/4787.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “vhy”, 51/4787-4788; Ebi'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-Marûf Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, thk. Muhammed es-Seyyid Geylânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), “vhy”, 516-517.

⁹ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, “vhy”, 516-517.

¹⁰ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. el-Hâfız es-Seyyid Azîz Bek (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991), 63-66.

da bu konu halen ilmî açıdan tartışılmaktadır.¹¹ Yine burada Resûlüllah'ın ruh haletine dönük anlatım da dikkat çekicidir. Nitekim ilgili rivayetten Hz. Peygamber'in vahyin kesilmesi ve bu arada yaşadıklarının bir dönem devam ettiğine salık vermektedir. Öyle ki kendisini dağdan aşağıya atmaya birden fazla niyetlendiği anlaşılmaktadır.¹² Elbette bu bilgiler rivayetin içeriğinin doğruluğunda önem kazanabilecek bir husustadır. Lakin Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu ruh haleti; vahyin kendi kurgusu olmadığını ve risâlet görevini îfâ sürecinde tüm müminler gibi kendisinin de Allah tarafından terbiye edildiğini ortaya koymaktadır. Esasında burada Kur'an'ın kendisi tarafından oluşturulduğu,¹³ Kur'an'ın korunmuşluğuna¹⁴ dönük olumsuz iddialara da doğal bir cevap bulunmaktadır. Bu yönüyle bu anlatımların değerli olabileceği unutulmamalıdır. Ayrıca nakilde, vahye aracı meleğin isminin Cebrâil olduğu bilgisi de yadsınamaz önemi haizdir. Elbette tüm bu bilgiler ilk defa İbn Hibbân'da yer almamaktadır. Ancak söz konusu malumatın tefsir dışı bir kaynaktan yer alması bilginin güvenilirliğini pekiştirmesi ve zamanımıza kadar kaybolmadan gelmesine katkı sunduğu için değerlidir.

İbn Hibbân vahyin başlangıcıyla ilgili biri yukarıda verdiğimiz Hz. Aişe'ye ait olan, diğeri ise Câbir kanalıyla olmak üzere Resûlüllah'a dayanan iki rivayete yer vermiştir. Cabir'den gelen rivayete göre ilk inen Kur'an ayeti el-Müddessir sûresi 74/1. “*Ey örtüsüne bürünen!*” mealindeki pasajdır. Bu anlatıma göre vahiy meleği geldiğinde Resûlüllah korkuya kapılarak vadiye girmiş, kendisine seslenince semada meleği görmüş ve titreme halinde evine gelip Hz. Hatice'den kendisini örtmesini istemiş ve ardından Müddessir sûresinin ilk dört ayeti nâzil olmuştur.¹⁵

İbn Hibbân bu iki nakle yer verdikten sonra hadis ilminde uzman olmayan bir kimsenin rivayetler arasında çelişki zehabına kapılabileceğini söyler. Bununla birlikte rivayetlerde bir çelişkinin olmadığını ifade eder. Buna göre Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i kırk yaşındayken pazartesi günü

¹¹ Bu konuda bk. Mustafa Öztürk - Hadiye Ünsal, “Kur'an Tarihine Giriş-Evvelü mâ Nezel (İlk Nazil Olan Kur'an Vahyi) Meselesi-”, *Eskijeni* 26 (Bahar 2013), 65-120.

¹² Bu konuda bilgi için bk. İsmail Ebu Abdillâh Buhârî, *Sabihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Zühayr Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Daru Tavki'n-Necat, 1422), Ta'bir 1; Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1/166.

¹³ Bilal Gökkır, “İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur'an ve Peygamber”, ed. İsmail Yakıt, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi VII. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (19 Nisan 2004), 239-244.

¹⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Bilal Gökkır, “Modern Dönemde Kur'an Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'an'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 9-28.

¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 66-67.

elçi olarak göndermiştir. Cebrail (a.s.) ona Hira mağarasında Alak sûresinin ilk beş ayetini indirmiştir. Ardından Hz. Hatice'nin evine varan Resûlullah örtüye büründüğünde orada Müddessir sûresinin ilk dört ayeti nâzil olmuştur.¹⁶ İbn Hibbân'ın her iki rivayeti telif etmesi kayda değerdir.

Sîret'te vahyin başlangıcının Ramazan ayı olduğu ve dolayısıyla bu ayda Kur'an'ın nâzil olduğu ve aynı ayda orucun farz kılındığı bilgisi yer almaktadır. Böylece orucun farz kılındığı ay ile Kur'an'ın indirilişi arasında bağ kurulmuş,¹⁷ Kur'an'ın önemine vurgu yapılmıştır.

İbn Hibbân'ın *Sîret*'inde Kur'an'ın kitabetine yönelik bilgi de yer bulmaktadır. Çünkü Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu aktardığı bilgiler aynı zamanda Kur'an'ın kitabetine dönük içerik sunmaktadır. Buna göre Hz. Ömer kız kardeşinin Müslüman olduğunu duyunca doğrudan ona gitmiştir. Kız kardeşi Fatıma ve eniştesinin -Habbâb b. Eret'ten- Tâhâ sûresinin yazılı olduğu bir sahifeden Kur'an öğrendiklerini görmüştür. Aynı sahifeyi kendisi de okumuş ve oldukça etkilenmiştir.¹⁸ Bu rivayet Kur'an kitabetinin Mekke döneminde başladığını ve Müslümanların birbirlerine yazılı nüshadan Kur'an öğrettiklerini göstermesi açısından değerlidir.

2. 2. Vahyin Tebliği

İbn Hibbân'ın verilerine göre risalet görevi verilen ve ilk ürpertiye üzerinden atmaya çalışan Resûlullah'a “*Ey örtüye bürünen! Ayağa kalk ve insanları uyar. Rabbinin büyüklüğünü an. Elbiseni tertemiz tut*” (el-Müddessir 74/1-4) ayetleri nâzil olarak dini duyurma ve yaymaya başlaması emredilmişti.¹⁹ Hz. Peygamber'in davetine ilk olarak eşi Hz. Hatice daha sonra Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Hârise icabet etmiştir. Ardından Hz. Osman, Zübeyr b. el-Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Talha b. Ubeydillâh Müslüman olmuşlardı. Bunları diğerleri takip etmişti.²⁰ İbn Hibbân'ın anlatımına göre insanlar bu şekilde İslam'a girmeye başladığında Allah “*En yakın akrabaları uyar.*” (eş-Şuarâ 26/214) ayetini indirmiştir. Bunun üzerine Safâ tepesine çıkan Hz. Muhammed, insanları İslam'a davet etmiştir. Ebû Leheb bu çağrıya öfkeyle karşılık vermiş ve onun hakkında Tebbet sûresi nâzil olmuştur. Bu çağrısıyla Hz. Peygamber artık dini yayan bir nebî konumuna ulaşmıştır.²¹ *Sîret*'te anlatıldığına göre Hz. Muhammed bundan sonra da davete devam etmiştir.

¹⁶ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 67.

¹⁷ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 523.

¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 86-89; Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Şirketü Mektebeti ve Matbaatü Mustafa, 1955), 1: 347; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet er-Rüfâi (Beirut, 1996), 4/158.

¹⁹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 67.

²⁰ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 67-69.

²¹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 70-71.

Mekke'de yaşadığı sıkıntılar üzerine Taife gitmiş ancak orada aradığını bulamayınca dönüş yolunda davetinin kapsamında bulunan cinlere çağrıda bulunmuş ve Nahle'de onlardan bir guruba Kur'an okumuştur.²²

İbn Hibbân, bu aşamadan sonra, Allah'ın elçisini Arap kabilelerini İslam'a davetle sorumlu tuttuğu bilgisine yer vermektedir. Buna göre söz konusu emir sonrasında Hz. Peygamber; Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir'i yanına alarak Arap kabilelerini İslam'a davet etmiştir.²³ Söz konusu davet akabe biatleri öncesi ve sonrası devam etmiştir. Bunun dışında Hz. Peygamber'in görevlendirdiği öğretmenler tarafından da bu faaliyet devam etmiştir. Mesela Mus'ab b. 'Umeyr'in Medine'ye Kur'an öğretmek üzere gönderilmesi bunlardan sadece biridir.²⁴

2. 3. Mekkî-Medenî Ayetler

Kur'an ayetleri, İslâm bilginleri tarafından çeşitli şekillerde taksime tabi tutulmuştur. Bu taksimlerden biri de ayetlerin Mekkî ve Medenî olarak nitelendirilmesidir. Bir ayetin Mekkî ya da Medenî olarak adlandırılabilmesinde İslâm bilginleri arasında üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Mekânı kıstas alanlara göre hicretten sonra da olsa Mekke'de inen ayetlere Mekkî, Medine'de inenlere ise Medenî denilmektedir. Hitabı ve muhatabı esas alanlara göre Mekkelilere hitap eden ayetler Mekkî, Medinelilere hitap edenler ise Medenîdir. Zamanı kıstas alanlara göre ise hicretten önce inen âyetler Mekkî, sonra inenler ise Medenî'dir.²⁵

İbn Hibbân'ın eserinde kimi zaman ayetlerin nâzil olduğu dönemin bilgisine ulaşılabilmektedir. Bu husus, Kur'an ayetlerinin nüüzül kronolojisini çıkarmak adına ehemmiyetlidir. Bu çerçevede bu konuda *Sîret*'te yer bulan bazı bilgileri burada paylaşmak yerinde olacaktır.

İbn Hibbân Müslümanların Habeşistan'a hicretlerini ve orada yaşananları anlatırken Cafer b. Ebî Talib'in Necaşî'nin huzurunda Meryem sûresini okuduğu bilgisine yer verir. Böylece ister istemez, Meryem sûresinin Mekkî olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁶ Cafer'in bu görüşmede Hz. İs'a'nın

²² İbn Hibbân, *es-Sîret*, 90-92.

²³ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 93-103.

²⁴ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 103-111.

²⁵ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah *ez-Zerkeşi, el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Mektebet'ül-Asriyye, 2012), 1/135; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 1/32-33.

²⁶ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 72-80.

Allah'ın kulu, kelimesi olduğuna yönelik beyanları -bir bakıma- Nîsâ sûresi 171. ayette yer alan bilgilerle örtüşmektedir.²⁷ Ancak genel kabule göre Nisa sûresi Medine'de Mümtehine sûresinden sonra nâzil olmuştur.²⁸ Bu durumda Cafer'in bilgisinin ilgili ayetten ziyade başka bir bilgiye dayandığı makuldür.

İbn Hibbân'ın verdiği bilgilerden Mekkî sûrelerin içerdiği tehditlerin müşrikleri derinden etkilediği de gözlenmektedir. Nitekim Resûlüllah'ın Kabe'de namaz kıldığı bir zamanda orada bulunan müşriklerden Ukbe b. Ebî Muayt, Hz. Peygamber'in cübbesini boynuna dolayarak çekmiştir. Öyle ki insanlar öldüğünü düşünmüşlerdir. Hz. Ebû Bekir'in yardımıyla tekrar doğrulup namaza durmuş ve akabinde müşriklerle tartışmış ve onların mağlup olacaklarını çok tehditkâr bir dille beyan etmiştir. Ebu Cehil Mekke'deki akrabalarının çokluğuna işaret edince Cebrail "*Haydi, taraftarlarını çağırın.*" (el-Alak 96/17), eğer akrabalarını çağırırsa azap melekleri onu yakalayacaktır." demiştir. Müşrikler sihir, kehanet ve şiir konusunda bilgisine güvendikleri için Utbe b. Rebiâ'yı Hz. Peygamber'e göndermişlerdir. Utbe, Resûlüllah'a dünyalık istiyorsa (mal-kadın) bunları sağlayacaklarını söylemiş, buna karşılık Hz. Peygamber Fussilet sûresini 13. ayetine kadar okumuştur. Müşrikler yanlarına dönen Utbe'ye merakla ne konuştuklarını ve Hz. Peygamber'in cevabını sormuşlar; oldukça korkmuş olan Utbe, sadece "*Ben sizî Âd ve Semûd kavimlerini çarpan yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyardım.*" (Fussilet 41/13) sözlerini hatırladığını "*Vallahi şu yıldırım konusu dışında onun söylediklerinden hiçbir şey anlamadım.*" demiştir.²⁹ Bu bilgiler Alak sûresinin ve Fussilet sûresinin Mekkî olduğuna salık verdiği gibi ilgili ayetlerdeki tehdidin müşriklerde yarattığı korku ve paniği de ortaya koyması yönüyle önemlidir.

Müşrikler Hz. Peygamberi düşman gördükleri için onun hüznü kendileri için sevinç olmuştur. Nitekim oğlu Abdullah vefat ettiğinde Kureyşliler "*Muhammed'in soyu kurudu artık!*" demişlerdir. Bunun üzerine "*Şüphesiz soyu kesik olan seni kötülerin ta kendisidir.*" ifadesini de içeren el-Kevser sûresi nâzil olmuştur.³⁰ Böylece müşriklere karşı, Allah Teâlâ, zatının her daim Resûlüllah ile beraber olduğunu vurgulamıştır.

²⁷ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 80. İlgili ayet meâlen şöyledir: "*Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakka söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "(Allah) üçtür" demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah, ancak bir tek ilâhtır. O, çocuk sahibi olmaktan uzaktır. Gökteki her şey, yerdeki her şey O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.*"

²⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nisâ Suresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/136.

²⁹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 83-86.

³⁰ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 408.

Sîret'te Hz. Peygamber'in Mekke döneminde tebliğ yaparken en-Nahl sûresi 90, el-En'âm 151 ve el-Ahzâb sûresi 45-46. ayetleri okuduğu yer almaktadır.³¹ Bu durumda ilgili ayetlerin Mekki olduğu kanısı oluşmaktadır. Ancak el-En'âm sûresi her ne kadar Mekki olsa da alimler 151. ayetin Medeni olduğunu söylemişlerdir.³² Ayrıca el-Ahzâb sûresinin tamamının Medeni olduğu ifade edilmiştir.³³

3. es-Sîretü'n-Nebeviyye'de Kur'an'ın Anlaşılmasına Dönük Bilgiler

3. 1. Mübhem

Kur'an'da açıkça isimleri açıklanmayıp, ism-i mevsûller veya zamirlerle zikredilen insanlar, melekler, cinler, topluluklar, kabileler gibi bazı unsurlar mübhem olarak isimlendirilmiştir.³⁴ *Sîret*'te Kur'an'ın mübhemlerine dönük bilgilere ulaşılabilmektedir. Mesela İbn Abbas'ın naklettiğine göre bir hac yolculuğu esnasında "Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de salih müminler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar." (et-Tahrîm 66/4) ayetinde kastedilenlerin kimler olduğunu Hz. Ömer'e bizzat kendisi sormuştur. Hz. Ömer bu kimselerin Hz. Aişe ve Hafsa olduklarını söylemiştir. Ayrıca bu ayetin nüzûlüne sebep olan hadiseye dönük genişçe malumatı anlatmıştır. Bu anlatıda; Medine'de aile düzeni ya da karı-koca ilişkileri, bu olayın Müslümanlar üzerindeki etkileri, Resûlullah'ın sade hayatı vb. konularda da bilgilere ulaşılabilmektedir. Hz. Peygamber ve hanımları arasındaki anlaşmazlığın nâzil olan vahiyle son bulduğu da aynı rivayetten anlaşılmaktadır.³⁵

Söz konusu hadise ile ilgili olarak bir diğer rivayet ise Hz. Aişe kanalıyla verilir. Buna göre Resûlullah 29. gün olduğunda eşlerine yaklaşmamaya dönük yeminini bozmuş ve Hz. Aişe'ye, Ahzâb sûresi 28-29. ayetleri okuyarak isterse kendisini boşayabileceğini söylemiştir. Bunun için ebeveynine de danışması tavsiyesinde bulunan Resûlullah'a Hz. Aişe "Bunun için anne ve babama mı danışacağım! Tabi ki ben Allah'ı, Resûlü'nü ve ahiret yurdunu seçiyorum." şeklinde mukabelede bulunmuştur.³⁶ İbn Hibbân, Hz. Peygamber ve eşleri arasını bozan meseleye de açıklık getiren bir

³¹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 99-101.

³² Emin Işık, "En'âm Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/169.

³³ Emin Işık, "Ahzâb Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/195; Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tabrîr ve't-temîr* (Tunus: Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 21/245.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara, 1995), 186; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 186.

³⁵ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 360-363.

³⁶ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 363.

rivayete daha yer verir. Buna göre Resûlullah bir koyun kesmiş ve Hz. Aişe'ye bunu hanımları arasında dağıtmasını söylemiştir. Zeynep b. Cahş kendisine gönderilen payı az bulmuş ve bu konu ikili arasında önemli bir meseleye dönüşmüştür. Üçüncü kez kendisine gönderilen payı reddeden Zeynep'e, Hz. Aişe "Yüzün kara olsun!" deyince Resûlullah hanımlarına yaklaşmama yemini etmiştir.³⁷

İbn Hibbân'ın Kur'an'ın mübhemlerini açığa çıkaran bir nakli de "Bedevilerden, izin almak üzere, özür beyan eden kimseler geldiler. Allah'a ve peygamberine yalan söyleyenler ise, özür bile beyan etmesizgin geri kaldılar. Onlardan kafir olanlar can yakıcı azaba uğrayacaktır." (et-Tevbe 9/90) ayetiyle ilgilidir. İbn Hibbân bu ayette özür beyan edenlerin Benî Gıfâr kabilesi olduğu bilgisini vermektedir.³⁸ Yine *Sîret*'te yer alan bilgilere göre Hz. Ebû Bekir'in hilafete uygun olduğunu Hz. Ömer "Eğer siz ona yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak çıkardıkları zaman, ona bizzet Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı..." (et-Tevbe 9/40) ayetinde geçen iki kişiden birinin Hz. Ebû Bekir olduğunu ve dolayısıyla ona biat edilmesi gerektiğini -zımnen- bu ayetle kanıtlamak istemiştir. Böylece söz konusu ayette bahsedilen kişinin Hz. Ebû Bekir olduğu bilgisi, yani müphem yön açığa çıkmıştır.³⁹

İbn Hibbân, İfk hadisesini anlatırken Nûr sûresi 11. ayette geçen "وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ" /İçlerinden o günahın büyüğünü üstlenen" ifadesinde müphem bırakılan şahsın Abdullah b. Übey b. Selûl olduğunu bildirmiştir.⁴⁰ Bu nakil ilgili ayetteki müphemliği açığa kavuşturmuştur.

3. 2. Sebeb-i Nüzûl

Sözlükte nüzûl, "yüksekten aşağıya inmek, düşmek" anlamlarına gelmektedir. Genel olarak Allah'ın nimetlerini veya belalarını kullarının üzerine indirmesi, bunları kullarına vermesi anlamında kullanılmakla birlikte, Kur'an'ın indirilmesi de "nüzûl" kavramı ile ifade edilmektedir.⁴¹ Kur'an-ı Kerim'in bir kısım ayetleri herhangi bir sebebe dayanmaksızın nâzil olmuşken, diğer kısım ise husûsî sebeplerle veya bir olay ve suâl sonucunda nâzil olmuştur.⁴² İşte bu şekilde nâzil olan ayetler, sebeb-i nüzûl kavramı kapsamında değerlendirilmiştir.

Konu edindiğimiz *Sîret* gibi eserlerde ayetlerin nüzûl sebepleriyle irtibatlı çokça bilgi bulunabilmektedir. Elbette nüzûl bilgisi ayetlerin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Kur'an'ın

³⁷ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 363-364.

³⁸ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 367.

³⁹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 423.

⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 275-276.

⁴¹ Rağib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, "nızl", 488-489.

⁴² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/76.

nâzil olduğu dönemi ya da Hz. Peygamber'i ve ashabı konu edinen her türlü tarihi bilgi içeren eser kıymetlidir. İbn Hibbân'ın *Sîret*'i, hacim itibariyle çok geniş olmamakla birlikte sebep-i nüzûle dair hatırı sayılır oranda malzeme ihtiva etmektedir. Tüm bu verilerin çalışmamızda yer bulması makale hacmine sığmayacağı için burada bazılarını konu edineceğiz.

Sîret'te daha çok savaş içerikli konuları ihtiva eden ayetlerin sebep-i nüzûllerine dair bilgilere ulaşılabilmektedir. Mesela İbn Hibbân'ın verdiği bilgilere göre “*Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi. Şüphesiz ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter.*” (el-Hac 22/39) ayeti, müşriklerin Resûlullah'ı Medine'den çıkmak mecburiyetinde bıraktıklarında nâzil olmuştur. Buna göre müşriklerin suikast planlarını öğrenen Hz. Peygamber Mekke'yi terk ederken Hz. Ebû Bekir “*Biz şüphesiz Allah'a aitiiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.*” (el-Bakara 2/156) dedikten sonra “resullerini şehirden kovdular. Kesinlikle helak olacaklar” demiş ve ardından Hac sûresi 39. ayet nâzil olmuştur.⁴³ Burada verilen bilgilerle kıtalin Mekkeli müşriklerin çıkar başka yol bırakmamalarıyla farz kılındığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Sîret*'te bu ayetin kıtal ile ilgili inen ilk ayet olduğu ve cihadın bu ayetle farz kılındığı belirtilmektedir.⁴⁴

Savaş konusunda *Sîret*'te yer alan sebep-i nüzûllerden biri de “*Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yaptıkları dünyada da abirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.*” (el-Bakara 2/217) ayetiyle ilgilidir. Rivayete göre Hz. Peygamber recep ayında Abdullah b. Cahş komutasında bir seriyye göndermiştir. Bunlar Kureyş kervanlarından birine rastlamışlar, kervana saldırmak istemişler fakat bunu haram ay olan recep engellemiştir. Ancak recep ayının bitmesine bir gün kalmıştır. Şayet o gün saldırıya geçmezlerse ertesi gün kervan Mekke/Harem sınırlarına girecek ve kurtulacaktır. Bunun üzerine saldırıya geçmişlerdir. Çatışma esnasında ölenlerin dışındakileri alıp Resûlullah'a getirmişler, Hz. Peygamber “Haram ayda savaşmanızı emretmemiştim.” buyurmuşlardır. Müşriklerde “Muhammed haram ayı çiğnedi. Bu ayda kan akıtıp mala el koydu.” diyerek Müslümanları kınamışlardır. Bunun üzerine ilgili ayet nâzil olmuştur. *Sîret*'te bu ayetle ilgili yorum da yapılmıştır: “Allah'ın harem

⁴³ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 126-127.

⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 127.

kıldığı yerde yaşamanıza rağmen imandan sonra küfre girmeniz için sizi baskı altına aldılar. Bu davranışları, Allah'ı inkâr etmeleri, insanların Allah'ın dinine girmelerini engellemeleri ve sizi Mekke'den çıkarmaları sizin onları haram ayda öldürmenizden daha ağır bir günahdır.” Verilen bilgilere göre ilgili ayet nâzil olunca Hz. Peygamber kervana el koymuştur. Müslüman olan Hâkem b. Keysan Medine’de kalmış, Osman b. Abdillâh b. el-Muğire ise fidye karşılığında serbest bırakılmıştır.⁴⁵ İbn Hibbân’ın eserinde nüzûl sebebi olarak zikredilen diğer bazı olaylar ve ayetler şöyledir:

Bedir savaşı: el-Enfâl 8/68-69,⁴⁶ Benî Kaynuka Gazvesi: el-Enfâl 8/58,⁴⁷ Uhud Gazvesi: en-Nahl 16/126, Âli İmrân 3/169-171,⁴⁸ Hamrâülesed Gazvesi: Âli İmrân 3/172-175,⁴⁹ Benî Nadîr Gazvesi: el-Haşr 59/2, 5,⁵⁰ Zeyneb b. Cahş ile evlilik ve tesettür: el-Ahzâb 33/53,⁵¹ İfk Hadisesi: Nûr 24/11-12, 22,⁵² Hudeybiye Gazvesi: el-Fetih 48/1-29,⁵³ Mûlaane Meselesi: Nûr 24/7-9,⁵⁴ Abdullah b. Ubey b. Selûl’ün ölümü: et-Tevbe 9/84,⁵⁵ Ali b. Ebî Tâlib Seriyyesi: en-Nisâ 4/95.⁵⁶ Elbette tüm bu veriler mukayeseli bir biçimde incelendiğinde ilim dünyasına katkı sunabilecek niteliktedir. Ancak bizim çalışmanın sınırlarını ve amacını aşacağı için biz bu kadarını vermekle iktifa ettik.

3. 3. Nesh

Nesh bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nas ile kaldırmak şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁷ *Sîret*’te nesh konusuyla irtibatlı bilgiler yer almaktadır. Mesela Enes b. Mâlik’e dayandırılan rivayete göre Resûlullah, Bî'r-i Ma'ûne'de⁵⁸ Müslümanları şehit edenlere 30 gün boyunca beddua etmiştir. Hz. Peygamber’in beddua ettikleri Ri'l, Zekvân ve Usayye kabileleridir. Nakle göre Allah burada katledilenlerle ilgili bir ayet indirmiş ve bu ayet Müslümanlar tarafından tilavet edilmiştir.

⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 154-156.

⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 184-185.

⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 209-211.

⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 227-229.

⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 230-231.

⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 234-237.

⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 266.

⁵² İbn Hibbân, *es-Sîret*, 275-279.

⁵³ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 280-286.

⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 376--377.

⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 383.

⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 391.

⁵⁷ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî İbn Hazm, *en-Nâsib ve'l-mensûb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdülgaffâr Süleymân Bûndarî (Beyrut, 1986), 7.

⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 5; Ahmet Önkâl, “Bî'rîma'ûne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 195.

Ancak bir süre sonra bu ayet nesh edilmiştir. Nesh edilen ayet ise “ بلغوا عنا قومنا انا قد لقينا ربنا فرضي ”
عنا ورضينا عنه / *Kavmimize haber ulaştırın: Biz rabbimize kavuştuk. O bizden razı oldu, biz de ondan razı olduk.*” şeklindedir.⁵⁹ Böylece bir tarih eserinde tefsir ilminde oldukça önemsenen ve kimi zaman ilim adamları arasında varlığı noktasında ihtilaf yaşanan bir konuya malzeme olabilecek verilerin yer aldığını görebilmekteyiz.

3. 4. Tefsir

Sîret'te zaman zaman konu gereği ayetlere yer verilmiştir. Verilen ayetler ve ilgili konu beraber ele alındığında rahatlıkla anlaşılacaktır. Elbette müellifin amacı ayetin tefsirini yapmak değildir. Lakin ayet, konunun bir parçasıdır. Dolayısıyla özel bir çabaya ihtiyaç duyulmadan ayetin manası ortaya çıkmaktadır. Bu da eseri tefsir ilmi açısından önemli kılmaktadır. Mesela İbn Hibbân'ın verdiği bilgilere göre “ *Allah, inkâr edenleri, hiçbir bayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta müminlere kâfî geldi. Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.*” (el-Ahzâb 33/25) ayeti, Hendek savaşında yaşananları tasvir etmektedir. Rivayete göre Resûlullah bu savaşta öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamamıştır. Müşrikler, Allah'ın lütfuyla geri çekildiklerinden sonra bu namazlar îfâ edilebilmiştir.⁶⁰ Söz konusu bilgiler, ilgili ayetin anlaşılmasına katkı sunması yönüyle kıymetlidir.

İbn Hibbân, Hudeybiye seferini anlattığı konuda “ *Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.*” (el-Fetih 48/18) ayetinin yaşandığı muhtevaya yer vermektedir. Buna göre Resûlullah buradaki bir ağacına altında Müslümanlardan biat almıştı. el-Ced b. Kays devesinin arkasına saklanmış ve biat etmemiştir. Resûlullah biat sonrası “Bedir'e ve Hudeybiye'ye katılan hiç kimse cehenneme girmeyecektir.” buyurmuştur. Daha sonra buradan ayrılan Hz. Peygamber'e Fetih sûresi nâzil olmuştur. *Sîret*'te bununla ilgili olarak “İslam'da bu sûrenin nâzil oluşundan daha büyük fetih yoktur.” yorumu yer almaktadır.⁶¹

Sîret'te “... *Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıkıkça sıkıyordu.*...” (et-Tevbe 9/118) ayetinin Tebuk Savaşı'na katılmayanlarla ilgili olduğu anlatılır. Bunlardan biri de Ka'b b. Mâlik'tir. Anlatıya göre Ka'b'ın ruh hali tam da ayette anlatılan gibidir ve sabah namazını edâ etmektedir. O esnada bir adam Ka'b'a var gücüyle seslenerek Allah'ın kendilerini affettiğine dair müjde vermektedir. Ka'b adama müjde için elbise verdiği gibi malının tamamını da

⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 231-232.

⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 258.

⁶¹ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 285-286.

Allah ve Resûlü uğruna tasadduk etmek istemiştir. Resûlullah bir kısmını kendisine ayırmasını söyleyince o da öyle yapmıştır. Ka'b tövbesinin karşılığında bir daha yalan söylemeyeceğini ifade edince Hz. Peygamber Tevbe sûresinin 117-118. ayetlerini okumuştur.⁶² Bu rivayet ilgili ayetlerin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Bu yönüyle tefsir açısından değerlidir.

Ebû Hatim'den aktarıldığına göre o, Allah'ın sünnetine ittiba eden kullardan olmayı arzu eden duasında "Allah bizi de sizleri de onun sünnetine ittiba eden ve onun gibi salih amel işleyenlerden kılın!" dedikten sonra "çünkü Allah *"Dilediğini mutlaka yapandır."* (el-Burûc 85/16) demiş/ayetini okumuş ve "yani size dilediğini yapabilir." yorumunu ilave etmiştir.⁶³ Kanaatimize göre buradaki izah tefsirden başka bir şey değildir.

İbn Hibban'nın eserinde yer verdiği ve tefsir açısından önemli bulduğumuz bir rivayete göre Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Cüheyneli bir kadın kocasıyla zifafa girdikten altı ay sonra doğum yapmıştır. Kısa sürede doğum yapması nedeniyle zina ile suçlanmış ve recmine karar verilmiştir. Hz. Ali *"Onun (anne karnında) taşınması ve süitten kesilme süresi otuz aydır."* (el-Ahkâf 46/15) ayetinden hareketle kadının recmedilemeyeceği yorumunda bulunmuştur. Hz. Osman kadının geri getirilmesini emretmiş fakat geç kalınmış ve infaz gerçekleşmiştir.⁶⁴ Anlaşıldığına göre Hz. Ali bu içtihada *"İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süitten kesilmesi de iki yıl içinde olur..."* (Lokmân 31/14) ayetini de hesaba katarak varmıştır. Çünkü orada emzirme süresi iki yıl olarak belirtilmiştir. Ahkâf sûresi 15. ayette ise gebelik ve emzirme süresi toplam otuz ay olarak beyan edilmiştir. Her iki ayet beraber değerlendirildiğinde kadının gebelik döneminin altıncı ayında doğum yapabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada İbn Hibbân'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eseri tefsir ilmi açısından incelenmiştir. *es-Sîretü'n-Nebeviyye* içerik itibariyle Hz. Peygamber'in hayatını ana tema edinen fakat halifelerin de hayatına kısaca yer veren bir eserdir. Eser küçük hacmine rağmen tefsir açısından değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Çünkü konu edindiği dönem Kur'an'ın nâzil olduğu zamanı ve mekânı kapsamaktadır.

Sîret'te Kur'an'ın nüzûlünün evrelerinden başlayan anlatılar, Resûlullah'ın ilk vahiy deneyimleri, ruh hali ve o dönemde yaşananlar görece olarak detaylı bir şekilde sunulmaktadır.

⁶² İbn Hibbân, *es-Sîret*, 375-376.

⁶³ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 415.

⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sîret*, 506-507.

Hız. Peygamber'in risâlet görevini yerine getirmek için gösterdiği çaba, Kur'an'ın Mekke döneminde yazımına başlanması, kimi sûrelerin Mekkî ya da Medenî oluşuna dönük satır arası bilgiler *Sîret*'te yer almaktadır.

Ulûmü'l-Kurân bağlamında Kur'an'ın mübhemleri, kimi ayetlerin nüzûl sebepleri, nesh ve tefsir mahiyetinde bazı içerikler, İbn Hibbân'ın eserine aldığı rivayetlerde bulunmaktadır. Bunların yanısıra Resûlüllah'ın ya da ashabın Kur'an ayetlerini günlük hayatta istişhad etmelerinin örnekleri yer almaktadır. Söz konusu istişhadlar ayetlerin anlaşılmasına katkı sunar nitelikte ve bu yönüyle ayetlerin tefsiri niteliğindedir.

Eser Hız. Peygamber'in hayatını kronolojik bir biçimde ele aldığı ve o gün yaşananları aktardığı için ilgili pasajlarda geçen ayetlerin anlaşılmasını kolaylaşmaktadır. Çünkü Kur'an 23 senede parça parça nâzil olmuştur. Bu parçaların tarihi bağlamıyla buluşması murâd-ı ilahinin doğru anlaşılmasını sağlamaktadır. İşte bu yönüyle ele aldığımız eserin önemi haizdir.

Kur'an ve tefsir çalışmalarında; geçmişten bugüne yazılmış olan tefsirlerden, ulûmü'l-Kurân tarzı eserlerden, lügatlerden istifade edilmekte, mukayeseler yapılmaktadır. Kanaatimize göre söz konusu çalışmalarda sîret türünden eserlerin de dikkate alınması, çalışmalara değer ve katkı sunacaktır.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s):

Gökhan ATMACA

Finansman / Funding:

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that he received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Buhârî, İsmail Ebu Abdillâh. *Sabihu'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Züheyr Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Daru Tavki'n-Necat, 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail. "İbn Hibbân ve Tefsiri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (1973), 49-57.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Meğâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gökkır, Bilal. "İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur'an ve Peygamber". ed. İsmail Yakıt. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi VII. Kutlu Doğum Sempozyumu*, 239-244.
- Gökkır, Bilal. "Modern Dönemde Kur'an Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'an'ın Korunmuşluğu Hüsusunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2012), 9-28.
- Işık, Emin. "Ahzâb Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Işık, Emin. "En'âm Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/169-170. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tabrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî. *en-Nâsib ve'l-mensûb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdülgaffâr Süleymân Bûndarî. Beyrut, 1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. El-Hâfız es-Seyyid Azîz Bek. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Şirketü Mektebeti ve Matbaatü Mustafa, 1955.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1997.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sabâbe*. thk. Adil Ahmet er-Rüfâî. Beyrut, 1996.

Önkâl, Ahmet. "Bi'rîmaûne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 195-196. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Öztürk, Mustafa - Ünsal, Hadiye. "Kur'an Tarihine Giriş-Evvelü mâ Nezel (İlk Nazil Olan Kur'an Vahyi) Meselesi-". *Eskiyeni* 26 (Bahar 2013), 65-120.

Rağîb el-İsfahânî, Ebî'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed el-Marûf. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Muhammed es-Seyyid Geylânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemani. 12 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 2. Basım, 1980.

Sönmez, Mehmet Ali. "İbn Hibbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/63-64. TDV Yayınları, 1999.

Sönmez, Mehmet Ali. "İbnu Hibbân ve Ona İsnad Edilen Tefsîr". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1990), 93-104.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.

Yaka, Eyüp. "İbn Hibbân ve Ona İzafe Edilen Tefsîr". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 145-156.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Nisâ Suresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yiğit, İsmail. "Kur'an ve Sîretü'n-Nebî". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları II*. ed. Bedreddin Çetiner. 91-100. İstanbul: Step Ajans, 2001.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-. *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Mektebet'ül-Asriyye, 2012.